

4. Нарочна Л.К. Дослідницька робота на пришкольній ділянці / Л.К. Нарочна // Радянська школа. – 1964. – № 4. – С. 68–72.
5. Перекалова В.С. Воспитывать друзей природы / В.С. Перекалова // Начальная школа. – 1972. – № 6. – С. 40–42.
6. Перекалова В.С. Обобщение наблюдений на уроке природоведения / В.С. Перекалова // Начальная школа. – 1974. – № 11. – С. 59–61.
7. Прокофьева Л.Б. Уроки-микроисследования при изучении естествознания / Л.Б. Прокофьева // Начальная школа. – 1996. – № 8. – С. 37–42.
8. Тарасова Т.И. Учим охранять природу / Т.И. Тарасова // Начальная школа. – 1989. – № 5. – С. 27–30.
9. Титова В.В. Опыты и практические работы при изучении курса природоведения и методика их проведения / В.В. Титова // Начальная школа. – 1990. – № 2. – С. 42–45.

ТВЕРДОХЛІБ Т.С.

ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ІДЕЙ ГУМАНІЗМУ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВИКЛАДАЧІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

Розбудова нашої держави на засадах демократії вимагає створення гуманістично орієнтованої національної системи освіти. Виконання такого завдання неможливе без урахування історико-педагогічних здобутків, зокрема, надбань християнських педагогів, які займалися проблемами гуманістично спрямованого навчально-виховного процесу.

Підґрунтям дослідження стали сучасні історико-педагогічні праці, в яких висвітлено погляди християнських педагогів (Є. Більченко, О. Любар, В. Любченко, Т. Тхоржевська, М. Стельмахович, Д. Федоренко), а також публікації з теорії християнської, зокрема, православної педагогіки (В. Зеньковський, О. Огірко, І. Сухіна, М. Черенков).

Мета статті – на основі аналізу історико-педагогічної літератури визначити витоки становлення й розвитку ідей гуманізму в Київській духовній академії.

Виникнення християнства ознаменувало новий етап в історії людства. Поширення християнської віри спричинило виникнення нової культурної самосвідомості, на основі якої сформувалась європейська культура. Християнська релігія в Середньовіччі проникла в усі сфери життя людини, зокрема, освіту.

Християнські ідеї, закладені в Біблії, а особливо – в Новому Заповіті, творах Отців Церкви, мають значний гуманістичний потенціал. У Біблії людина – не просто момент космосу, річ серед речей, вона подається як істота привілейована, створена Богом за своєю подобою. І цінність людини особливо розкривається в цьому положенні про її творіння за образом і подобою Божою, важливість і значення якого посуває на другий план учення про людське гріхопадіння. Відповідно до християнства, факт першородного гріха порушив богоподібність

людини, але образ Бога залишився непошкодженим у людині – це її особистісне начало.

Християнське вчення надає людині право вибору: вірити чи не вірити в Бога. Воно стверджує божественними або особистісними якостями людини, насамперед, волю й розум. Саме це робить людину особистістю, представником Бога в земному світі. Людині Творець дав здатність самостійно мислити та діяти, розрізняти добро і зло. Незважаючи на те, що вона є створінням божим, Бог не може примусити бути людину досконалою без її власного волевиявлення. “У добровільній відмові від свавілля людина отримує справжню, а не удавану свободу для Бога, свободу особистісного самоздійснення. У цьому полягає сутність християнського гуманізму, відповідно до якого людина – це самоцінна, але не самодостатня істота” [8, с. 162–163].

Духом всепрощення, віри в покаяння людини пройняті церковні твори, особливо це стосується православних письмен. “Радість за людину, живе відчуття образу Божого в ній, благословення буття, що в ній відкривається – це пасхальне сприйняття світла і добра в людині у Православії таке сильне, що у ньому тоне гріх і неправда”. “Радість за людину є основою непохитної віри в неї – і як би не опустилася людина, до яких би меж не доходила б у ній мерзота, ми не маємо огиди до неї, а плачемо і тужимо про те, що згубила себе людина – і все чекаємо, що вона стане іншою. Ця безмежна віра в людину, це відчуття, що ніщо не може остаточно закреслити образ Божий у людині, ця тверда впевненість у тому, що нікому ніколи не розтратити того скарбу, який поклав Господь у нашу душу, – це є та надія, ... головне одкровення про людину, якому навчив нас Христос” [2, с. 27].

Усепощення та віра в людину невіддільні від такої моральної цінності, як любов. Це і любов Бога до людей, і людей до Бога, і людей до людей. У системі християнських цінностей вона набуває головного значення. Уточнення заповіді любові містить повчання Ісуса з Євангелія від Марка: “перша із усіх заповідей ... полюби Господа Бога ... усім серцем твоїм, усією душею твоєю, і усім розумінням твоїм ... полюби ближнього свого як самого себе: іншої, більшої цих заповідей немає” (Мр. 12: 30–31). Любов як змістовне зосередження духовності, її вищий вияв має креативний і життєствердний характер. Любов – це безкорисливий дар Бога людині та возвеличення людини до рівня Божественного буття. Поза любов’ю все втрачає значення і стає запереченням буття [8, с. 166].

Як бачимо, основними ідеями християнського гуманізму варто визначити богоподібність і самоцінність людської особистості, надання свободи людині, всепрощення та віру в можливість покаяння людини, а також безмежну любов до неї. Більшою чи меншою мірою ці ідеї представлені в педагогічних працях святих отців візантійської церкви. Хоча вони переважно спеціально не розглядали питання виховання й навчання на кшталт педагогів-науковців, але високий виховний зміст Святого письма, яке було об’єктом їхнього вивчення, надавав

виховного змісту й усій святоотцівській спадщині. Найбільш відомими християнськими теологами Візантії були: Григорій Назіанзін (Григорій Богослов, приблизно 330–390), Василій Кесарійський (330–379), Григорій Нісський (приблизно 335–394), Іоанн Златоуст (приблизно 344–407).

Василій Кесарійський у творі “Про те, як молоді люди можуть отримати користь з язичницьких книг” висунув ідею щодо необхідності виховання в учнів здібності критично, але доброзичливо ставитися до спадщини минулого, любити Бога і людей.

Особливо гуманізмом характеризуються погляди Іоанна Златоуста. Його ім’я найбільше згадується і шанується в працях, що торкаються православного виховання, адже він спеціально писав на педагогічні теми. Іоанн Златоуст вважав, що вчитель не має права впливати на душу людини через примушування, а використовувати лише застереження, пораду. Призначення вчителя-християнина – навчити любити ближніх, звертаючись до особистості кожного учня, навчати образно, наочно, емоційно, конкретно, просто. Учитель, за Златоустом, немов живе в учневі, намагається відчутти його душу, підвести його до знання, обережно, ненав’язливо розкрити його творчий потенціал. Педагог опускається до рівня вихованців, щоб підняти їх до свого рівня. Розуміючи світ дитини, він допомагає їй наблизитись до істини, до відкриття. “Вихователі не всі говорять так, як вони хотіли б, але як вимагає стан немішних” [5, с. 194]. У безпосередньому зв’язку з основним принципом Іоанна Златоуста “спочатку опускатись до рівня учня, а потім возвеличувати” знаходиться ланцюг таких гуманістичних принципів педагогічної діяльності: любові, ненасилля, своєчасності, відповідальності, змирення, помірності. Про гуманістичну спрямованість педагогічних поглядів Іоанна Златоуста свідчить також його переконання, що насилля не є християнським методом виховання: нагороду від Бога отримує не той, кого примушують не грішити, а той, хто не грішить із власної волі.

Аналіз літературних пам’яток візантійської педагогічної думки довів, що ідеї візантійських гуманістів не набули поширення в практиці середньовічної школи. На жаль, теза, що сам Бог лише радить і застерігає від поганих починань, але не примушує, в епоху Середньовіччя була замінена на панування жорстких релігійних догм та сліпе наслідування канонів, тим самим заперечивши наступний розвиток гуманістичних ідей у системі виховання. Проте, підсумовуючи матеріали дослідження святоотцівського вчення, необхідно наголосити ще й на тому, що патристика стала підґрунтям для розвитку теорії та практики виховання в душі православної віри в Київській Русі.

Прийняття християнства справило визначний вплив на розвиток Київської держави, вона увійшла в русло християнської культури. Але слов’яни залишалися вірними своїм педагогічним переконанням, поступово вплітаючи в їх мереживо дорогоцінне каміння християнської виховної мудрості. Під впливом європейської культури в Київській Русі виникли оригінальні вітчизняні праці, які

мали на собі відбиток язичницького світогляду. Ці твори заклали основу вітчизняної гуманістичної традиції в педагогіці.

Високою гуманністю характеризується визначний твір часів Київської Русі (XII ст.) – “Повчання князя Володимира Мономаха дітям”, який мав і досі має великий виховний потенціал та зараховується до найвизначніших вітчизняних педагогічних пам’яток. Це гімн християнській любові та милосердю. У ньому князь вимагає від своїх дітей гуманності щодо оточення: “убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достоїн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської” [10, с. 19]. Володимир Мономах також закликає до всепрощення, любові до своїх братів та сестер, засуджує гордощі, лінощі, неправду та інші пороки. “Повчання” – це твір, який був написаний у дусі Київського християнства. Гуманність твору значною мірою пояснюється власною проїнятістю Мономаха євангельськими ідеями прощення, милосердя, любові, якими цей князь вирізнявся серед своїх сучасників [9, с. 114].

Однією з найдавніших пам’яток писемності Київської Русі є “Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона, яке було написане не пізніше 1050 р. Основна гуманістична ідея твору полягає в рівності кожної людини, кожного народу перед Творцем, у всепрощенні та людинолюбстві Божому. У своїй концепції, що спирається на Біблію, митрополит Іларіон проводив думку, що з Новим заповітом прийшла нова ера, яка несе свободу, рівноправ’я всім народам. Дуже цінними є думки митрополита про цілісність історії людства, оригінальною складовою якої є кожний народ.

До прихильників гуманістичної педагогіки серед мислителів XII ст. слід віднести й Кирила Туровського та Климента Смолятича. Кирило Туровський у своїй морально-релігійній програмі формування особистості відкидав ідею аскетичного виховання, а був прихильником єдності тілесної та духовної чистоти. Педагогічні погляди Климента Смолятича сформувалися в контексті філософування в межах богословської концепції софійності буття. “Софійність педагогічних поглядів Климента Смолятича визначає їх гуманістичний характер, що віддзеркалюється в антропологічному ідеалі, розробленому митрополитом: це образ праведника, патріота й просвітянина, здатного до активної творчої діяльності заради досягнення образу святості, самовиховання і перевиховання, безкорисливого служіння людям, істині, Богу. Відповідно головними виховними цінностями Климент проголошує розум, знання, аскезу, творчість, піклування про добробут і духовний розвиток вихованця” [1, с. 40].

Переходячи від розгляду давньоруської доби до більш пізніх часів, слід зазначити, що період татарської навали як у світській філософській, так і в богословській, зазвичай не розглядають з точки зору розвитку педагогічної теорії. І це не дивно, якщо згадати, що той тривалий період був часом фізичного вижи-

вання. Розвиток ідей гуманізму в педагогіці доцільно продовжити розглядати, починаючи з XVI ст.

Становлення і розвиток системи виховання в епоху українського національного Відродження (XVI–XVIII ст.) характеризувався демократизмом та гуманізмом у навчально-виховному процесі братських, козацьких, січових, полкових, сотенних шкіл. У багатьох українських містах і селах братства заснували школи, статут яких був пройнятий глибоким українським патріотизмом, високим православним гуманізмом, демократизмом і щирою любов'ю до дітей. Провідними осередками гуманістичної педагогіки в цей час стають Острозька та Києво-Могилянська академії. Ці освітньо-культурні центри, маючи яскраво виражене гуманітарне спрямування, зберегли, продовжили й розвинули національні традиції українського шкільництва.

Родоначальницею Києво-Могилянської академії була Києво-Могилянська колегія створена митрополитом Петром Могилою в результаті об'єднання школи Києво-Печерської Лаври і школи Київського братства. В основі роботи заснованого митрополитом навчального закладу лежав демократичний принцип всестановості, завдяки якому в Києво-Могилянській колегії навчалась молодь з різних регіонів України. Петро Могила був високоосвіченою людиною, видатним просвітником і гуманістом свого часу. Він мав високу гуманістичну мрію: в умовах безжальної міжрелігійної ворожнечі католиків, уніатів і православних реалізувати в життя нетлінне учіння Христа про любов до ближнього. “Твердо і неухильно захищаючи православну церкву і православних віруючих, він намагається добитися примирення між православними і греко-католиками, настирливо шукає шляхи і можливості порозуміння між ними. З цією метою склав і спеціальну молитву “Парафиму” [4, с. 45].

Києво-Могилянська колегія (згодом перейменована в академію) славилася своїми вихованцями та викладачами, серед яких варто виділити визначних гуманістів Г. Сковороду та Ф. Прокоповича. Твори українського ученого, богослова і педагога Феофана Прокоповича (1681–1726) сприяли розвитку гуманістичної педагогіки. У своєму “Духовному регламенті” він обстоював ідею необхідності формувати високоосвічену, духовно багату молодь, тому він розробив і виклав у творі чітку систему церковних шкіл. Тут же науковець визначив зміст їхньої роботи, надав багато цінних методичних порад і рекомендацій щодо навчання та виховання учнів [3, с. 139].

Аналізуючи становлення й розвиток ідей гуманізму в педагогічній думці України, обов'язково необхідно висвітлити творчість неперевершеного у віках педагога XVIII ст. Г.С. Сковороди. Він був ерудитом, у свідомості якого уживалися знання античної класичної спадщини, святоотцівського вчення, прогресивної західноєвропейської педагогіки XVII–XVIII ст. з народно-педагогічною мудрістю. Не замикаючись у колі православного вчення, Григорій Савич розширив межі свого бачення, знаходячи божественне в різних світоглядних концепціях.

“Сковорода був незрозумілий... поза всією тою філософською культурою, яка складалася на Південній Русі завдяки Київській академії. Поява Сковороди свідчить про те, що недарма займалися в академії вивченням західної думки... Сковорода був глибоко віруючою людиною, але водночас він був надзвичайно вільним внутрішньо. Ця внутрішня його свобода, його сміливі, іноді відважні злети думки ставили мислителя в опозицію до традиційних церковних вчень, але в полум'яному устремлінні до істини він не боявся нічого...” [6, с. 215].

В основі педагогічної концепції Г.С. Сковороди лежить гуманістичний принцип сродності, який порівнюють з принципом природовідповідності. Принцип сродності ґрунтується як на Святому писемі, так і народно-педагогічній думці й на античному “пізнай себе”. На думку науковця, людина досягає щастя тоді, коли її спосіб життя відповідає задуму про неї природи, Творця. Тільки тоді, коли людина не насилує свою природу, намагаючись досягти хоча й почесних, але не відповідних своїм нахилам звань, посад і посідає те місце, для якого народжена, вона буває по-справжньому щасливою. Тому завдання дорослих полягає в тому, щоб розпізнати природні задатки дитини й уміло розвивати їх. Будучи палким прихильником освіти для всіх, Г.С. Сковорода неодноразово підкреслював, що діти мають різні здібності до навчання, тому примус у навчанні є насиллям людської природи. Цій проблемі він присвятив байку “Басня Есопова”, якій передують такі слова: “Вина сея басни та, что многія от учеников, нимало к сему не рождены, обучались” [7, с. 462]. Водночас видатний педагог надавав великого значення розумовому вихованню, вірив у великі можливості наукового пізнання, радив вивчати широке коло наук. Одним з основних завдань педагогіки, що випливало з принципу сродності, вчений вважав виховання щасливої людини. Головне – відповідати своєму еству й дякувати Богові за те, яким ти створений, адже найвище щастя – жити з Богом, а не намагатися відповідати перебільшеним очікуванням інших людей чи задовольняти життєві стандарти: “Если кто щасливо живет в изобилии, не потому щаслив, что в изобилии, но что в изобилии с богом. А без сего гораздо его щасливее природный нищий” [7, с. 439].

Працюючи викладачем Переяславської, згодом Харківської колегії та домашнім учителем, Григорій Савич набув значного педагогічного досвіду. Все це значною мірою вплинуло на формування його педагогічних поглядів. Він перший у вітчизняній педагогіці поставив у центрі уваги почуття дитини, стосунки її зі світом, її справи. Він був прибічником гуманістично спрямованого освітнього процесу, мета якого – сформувати мислячу, чуйну, освічену людину зі світлим розумом та гарячими почуттями, підготувати учня до життя на благо народу. Г. Сковорода у своїх працях відзначав виняткове значення поваги та любові педагога до дитини.

Попри непорозуміння з окремими представниками православної церкви, Г.С. Сковорода залишався християнином у високому розумінні слова. Його

життя пройшло відповідно до заповідей Божих. Не придбавши жодних матеріальних багатств, Г.С. Сковорода став духовним пастирем українців і залишається ним досі. Заглиблення в себе, пізнання своєї природи, самоочищення, самозбагачення душі, викриття гріхів інших людей, неспроможність іти на компроміс з власним сумлінням робить його образ близьким до образів святих отців церкви, які так дорогі православної церкві. Маючи для наслідування образ Христа, філософ залишився для українського народу еталоном християнського способу життя, християнського гуманізму.

Гуманістичні традиції, визначені вихованцями та викладачами Києво-Могилянської академії, були розвинуті й доповнені представниками наукової школи Київської Духовної академії, котра почала свою діяльність у 1819 р.

Отже, аналіз історико-педагогічних реалій дав можливість зробити **висновок**, що витоки становлення й розвитку ідей гуманізму в Київській духовній академії зароджуються ще в часи виникнення християнства та мають тенденції до розвитку у світовій і вітчизняній педагогічній думці впродовж цілих століть до 1819 р.

Література

1. Більченко Є.В. Педагогічні погляди Климента Смолятича в контексті діалогу культур : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка й історія педагогіки” / Є.В. Більченко. – К., 2006. – 56 с.
2. Зеньковский В. Основы христианской антропологии / В. Зеньковский // Виховання. Культура. – 2004. – № 1–2 (5–6). – С. 26–34.
3. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко. – К. : Знання, 2006. – 447 с.
4. Любченко В. Митрополит Петро Могила – видатний церковник-реформатор, фундатор національно-культурного відродження в Україні / Василь Любченко // Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття / [редкол.: Жураковський В.М. (відп. ред.) та ін.] – Острог : Національний університет “Острозька академія”, 2002. – С. 41–46.
5. Свт. Иоанн Златоуст. Беседы на Евангелие от Иоанна Богослова. – М. : Изд-во Моск. Патриархата, 1993. – 340 с.
6. Шестун Евгений. Православная педагогика. / Евгений Шестун. – Самара : Самарский информационный концерн, 1998. – 576 с.
7. Сковорода Г. Повне зібрання творів : в 2 т. / Г. Сковорода ; [ред. кол: В.І. Шинкарук (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 531 с.
8. Сухина И.Г. Христианство как ценностно-мировоззренческая система / И.Г. Сухина // Наука. Религия. Суспільство. – 2006. – № 3. – С. 160–170.
9. Тхоржевська Т.Д. Православне виховання в історії педагогіки України : монографія / Т.Д. Тхоржевська. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Фенікс, 2008. – 432 с.
10. Хрестоматия по истории школы и педагогике в России (до великой Октябрьской социалистической революции) : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов / [сост. и авт. введ. очерков С.Ф. Егоров]. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1986. – 432 с.